

БОЯ, ЦВЯТ, КОЛОРИТ. РАЗВИТИЕ НА ИДЕЯТА ЗА ЦВЯТ В ИСТОРИЧЕСКИ ПЛАН

Иля Златанов

Резюме. Идеята за цвят се развива паралелно с развитието на цивилизацията. В най-архаичните общества словесно оформление получават светлината и мракът. Следващият етап е противопоставянето „пъстър – безцветен“. Идеята за „цвят изобщо“ често се развива във връзка с идеята за „цвят на кожата“. В историческото развитие на езиците багрилата са тези, които дават тласък за развитие на цветната терминология. Ярките, наситени багри са високо ценени и цветното се възприема като красиво. Багрилата и цветовете са свързани с културата и около цветните названия могат да се опишат културни кръгове, които съдържат общи елементи.

Ключови думи: светлина и сянка; цветност; цвят на кожата; строеж на думата; багила; културни кръгове

По време на теренни проучвания из руския Север диалектолозите се натъкват на странно явление: редица предмети, които столичаните бих определили като черни, за местните за сини. И плъстените валенки, и лачените обувки от гледна точка на столичаните са еднакво черни, докато за местните едните са „черные“, а другите – „синие“. След като съставят списък на обектите, учените установяват, че като сини се описват предметите с лъскава, гланцова или лакирана повърхност, докато черните са матови, без блясък (Kolesov, 1979).

Думата *син* първоначално не е свързана с определен спектрален цвят, а с представата за светлосянка, игра на блясъка и тъмнината. Етимологически праславянските думи **sīnjьjь* и **sīvьjь* са свързани с глагола *сияя* и с такива думи, като *сянка* и *усое* „тъмно място“. С представите за светлината е свързано названието на древния славянски месец *просинец* (декември-януари), когато светлата част на денонощието започва да се увеличава и денят „просиява“. В германските езици същият индоевропейски корен, реконструиран като **k'uē(w)*-, придобива облика **χaiw-in-a*-. Производни от този корен са названията на други ахроматични цветове: англ. *hoar* ‘белезникав, сиво-бял, заскрежен’, старонорвежкото *harr* ‘беловлас, стар’, старовисоко-

немското *her* ‘побелял, уважаван, благороден’, както и съвременното немско *Herr* ‘господин’.

Човешкото око е в състояние да различава около милион цветове и оттенъци. Но при понижаване на осветеността ефективността на цветното зрение се понижава. При здрач червените цветове изглеждат по-тъмни, а през нощта – практически черни. Оранжевото потъмнява до кафяво.

В праезиците не се откриват корени, означаващи конкретни спектрални цветове. За сметка на това съществуват многобройни свидетелства за лексеми, описващи светлината и тъмнината, яркостта или мрака.

Индоевропейският корен *ghlen- ‘блести, вижда се’ в старобългарски се развива в *гладати*, а в немски дава *Glanz* ‘блясък’. Коренът *bhā- с подобно значение в германските езици еволюира до *bōnōn-, нем. *bohlen* ‘лъскам, полирам’, а в гръцки е в основата на такива думи, като *pháinō*, -*omai* ‘става видим, излиза на светло’ и *phásis* ‘показване, явяване’. Разширената основа на този корен *bhala- в староиндийския е засвидетелствана като *bhālam* ‘блясък’. С друг вокализъм формата *bhela- лежи в основата на думата *вѣлъ*, сродна на лит. *balas* ‘бял’ и латв. *bāls* ‘бледен, белезникав’.

Названията на ахроматичните цветове, бял, сив и черен са най-древните цветови термини и най-често се развиват на базата на по-общите понятия светъл и тъмен. Индоевропейският корен *leuk- ‘свети, блести’ е запазен в старобългарските думи *лѹча* ‘лъч, светлина’ и *лѹна*. Той фигурира в латински като *lūx* ‘светлина’, а гръцкият му рефлекс *leukós* еволюира до значение ‘бял’. Коренът *k'weit- ‘светъл, свети’ запазва старото си значение в старобългарската дума *свѣтити*, но развива значение ‘бял’ в авестийски (*spraēta*) и в германските езици (*xwīt, англ. *white*).

Светлината и мракът получават имена още в палеолитното ни минало, много преди концептът за цвят да се оформи в езиците. Привържениците на макрокомпаративистиката откриват такива понятия още в епохата на ностратическото или даже по-широко, бореалното езиково единство. Евразийското понятие за тъмнина, *tVmV, се пази не само в индоевропейските езици (стб. *тъма*, лат. *tenebrae*), но и в уралски (фин. *tumma* ‘тъмен’), семитски (**duhm*-черен), сино-тибетски (бирмански *tīm* ‘облак’), австронезийски (**tam* / **tem* ‘тъмнина, сумрак’) и дори в индианските езици на Новия свят (**tumak* ‘нощ’).

Първият истински цвят, който се откроява в палеолитния черно-бял свят, е червеният, цветът на кръвта. В пещерата Лубанг Джареджи Салех на остров Калимантан е намерено най-древното изображение на животното (над 40 хиляди години), изпълнено с червено-оранжева охра (Aubert et al., 2018). В природата червената охра се среща значително по-рядко от жълтата. Но древните художници са намирали начин да я получават. Жълтата охра се изпича при температура до 250°C, при което губи вода и се превръща в червена. Най-старата „работилница“ за охра датира на повече от 100 хиляди години

– преди разселването на съвременния човек извън Африка (Henshilwood et al., 2011). Изпичането на жълтата охра до червена е едно от най-ранните свидетелства за прилагането на химическа технология. Най-вероятно червената охра се е използвала за ритуални цели, за нанасяне върху кожата. Според антрополозите кръвта се е използвала за такива цели още по-рано, макар че следи от употребата ѝ не са достигнали до нас.

Езиковите свидетелства също сочат за връзка между понятията „червено“ и „кръв“. Рефлексите на ностратическия корен **kurV* са свързани с кръвта в индоевропейските езици (стб. *kr̥w̥s*, лат. *cruor* ‘крвопролитие’, гр. *kreas* ‘месо’), а също така в ескимоско-алеутски (**qaju* ‘супа от кръв’). В дравидски от корена **kurud-* ‘кръв’ се развива и значение ‘червен’. В алтайските езици значенията вече са свързани изключително с цвета: монг. **küre-*, халха-монг. *xüren* ‘кафяв’, корейски **kuri-* ‘бакърен’ и тюрски **kır* ‘червен’, от което произлиза и турското *kızıl* ‘ръждиво-червен’. Тези примери свидетелстват за изключителната древност на явлението.

Цветът на кръвта не е един и същ. Докато богатата на въглероден диоксид венозна кръв е тъмна, артериалната кръв, благодарение на високото количество на кислорода в нея е светла, аленочервена. И ако трябва да се уточни конкретният оттенък на червеното, може да се прибегне до друг прототип. Евразиятският корен **ɣwVIV-* в чукотско-камчатски се развива в **ɣəl-* ‘пламък’, но в тунгуско-манџурски служи за основа на понятието **ɣule-* ‘румен, ален’, а в тюркските езици **Al* ‘ален’.

Праформата, от която произлиза думата руда, **reudh-*, е единственото цветново название, за което е установена наистина обща индоевропейска етимология. Рудата получава името си по характерния цвят: праславянската форма **ruda* е сродна на лит. *rūdas* ‘кафяв’, латв. *raīds* ‘червен, риж, кафяв’, латинските *rufus* и *ruber* – ‘червен’, англ. *red* и *ruddy*. В гръцката форма *erythros* ‘червен’ началният звук присъства, защото гръцкият език избягва R началото на думата. В славянските езици се пазят такива думи като рус. *рдеть* ‘червенея, изчервявам се’, *рудить* ‘окървявявам, изцапвам с кръв’, чеш. *rudý* ‘червен’, а също *ръжда* и църковно-славянското *ръждѣ* рижав (Vinogradov, 1999).

Процесите, водещи до появата на названия за цвят, приличат повече на метонимия. Докато хората наричат предметите „кървави“, това още не е точно обозначение на цвят, а сравнение с друг предмет – „такъв, като кръвта“. Силната зависимост от референта води до това, че с една дума могат да се обозначават различни спектрални цветове.

Думата *плав* е сродна на латинската *pallidus* ‘бледен’. В българските говори може да значи ‘бежов, безникав’, ‘сив, пепеляв’, ‘бозав’ (като мутафчийски термин), ‘бледожълт(закоса)’, ‘бледен, преbledнял’(залице)–Петрова, Ганева 2004.) Доколкото светлокосите хора често са и синеоки, *плав* на сръбски може да означава рус или син, ср. *плавуша* ‘блондинка’ и *плав* камен ‘син камък’.

Използването на една и съща дума за „зелен“ и за „жълт“, като гръцката *chloros*, има за прототип растителността, която променя цвета си през сезоните. Свежите багри на пролетната растителност стават прототип на редица „цветни“ названия.

Китайският речник *Shiming* („Обяснение на термините“) е съставен по време на късната династия Хан (25 – 220 н.е.). Това е енциклопедичен речник, в който значението на думите се пояснява с примери. През тази епоха йероглифът с четене *qīng* се използва за обозначаване на различни оттенъци на синьото и зеленото – цветът на небето, планините, очите, косата. Примерът, с който се пояснява, гласи: *Qīng* е раждане, като цвета на новородените неща. Затова *qīngchūn* (‘зелена пролет’) означава младост. В контекста на младостта *qīng* може да се тълкува и като черен: понеже младите хора, за разлика от беловласите старци, са чернокоси, *qīng bīn* букв. „черни сколуфи“ може да означава ‘младежи’ (Weijing Zhu, 2013)

Тюркските термини **jār* (тур. *yaz*) ‘пролет’ и **jāl* (тур. *yaş*) ‘година, възраст’ са в основата на понятието **jāl-il* ‘жълто-зелен’, тур. *yeşil* ‘зелен’.

Според наблюденията на антрополозите, почти повсеместно сред ранните земеделци основните, първични термини се използват за родови названия, а видовите названия като правило се образуват чрез деривация от еднокоренната основа. Но сред ловците и събирателите преобладават видови термини, които след преминаването към производителна икономика стават родови чрез разширение на значението (Shirelman, 2016: 261). Названията на цветовете често пъти също се образуват чрез деривация от първични основи. Освен тюркския пример **jāl* > **jāl-il*, показателен пример е индоевропейският корен **ghel-* с първично значение ‘блести, свети’. Формата **ghel(w)-* придобива значение *жълт*, староангл. *geolwe* **g'helu-* *костенурка* (сръб. и бълг. диал. *желва*, гр. *chelys*); **g'helə-* *зелен, зеле, злак*, лат. *helus* *зелен*, гр. *chloros* и *chol-era*; **g'hel-* *злъч* и *жлъчка*, лат. *fel*; **g'helt-* *злато*, англ. *gold* и оттам **gheldh-* *плащам* (стб. *жлѣсти*, *жлѣдж* наред с *жласти*, *жладж*, англ. *yield*).

В китайския език, където отсъства морфология, подобна на флективните езици, образуването на нови значения се осъществява по друг начин. Древният език, наричан класически китайски, рядко използва думи, съставени от два йероглифа. Впоследствие се развиват двусрични и многосрични думи, които изменят първоначалното значение и отстраняват омонимията, възникнала в резултат на звукови промени. Така, през класическата епоха (V век пр.н.е. – III век н.е.) йероглифът с четене *sè* означава ‘цвят на лицето’ или ‘емоция’. По време на династията Тан (618 – 907 н.е.) понятието за ‘цвят изобщо’ става *yánsè*. За цвят се използва и многосричната дума *wūyánliùsè*, означаваща буквално ‘разноцветен, пъстър’.

Чувството за цвят е най-популярната форма на естетическо чувство. Но много преди да изкристализира абстрактният концепт за цвят изобщо, в езика се появяват думи, описващи пъстротата, играта на цветовете – или нейната липса.

Пъстротата често се свързва с окраската на оперението или козината на животните. Коренът *gēir-, -b- се пази в литовски като *gaĩbas* ‘пъстър’ и в ирландски като *giabach* ‘петнист’. Руската дума *рябь* означава ‘пъстра или негладка повърхност’ и е свързана с глагола *рябить*, бълг. диал. *ребедее* ‘вижда се неясно, мъжделиво’. Поради пъстротата получава името си яребицата, а в диалектите еребата кокошка означава ‘кокошка с шарена черно-бяла окраска’.

Индоевропейският корен *reik'- описва нееднородна окраска. В гръцки той се пази като *roikilos*, а в български – като *пъстър*, цксл. *пъстъръ*. Но по-нататък вече започва да означава съзнателна човешка дейност за създаване на шарки и развива значения като индийското *rimśati* ‘издълбавам, оцветявам’, *reśa* ‘форма, орнамент, украса’, латинското *ringō* ‘плетя, бродирам, правя шарки, рисувам’, *pictura* ‘оцветяване’ и *pigmentum* ‘оцветител, фигуративно украса’. Старобългарската дума *пъсати* означава не само да пишеш, но и да рисуваш, както в израза „писано яйце“, ср. *шаръчунъ нстннж пншжттъ шаромъ*.

Преходът към съзнателно изпъстряне е отразен в алтайския корен **boġdu, съдържащ идеята за неравномерна окраска. В японски *rúti, съвр. *búchi* означава, ‘пъстър, петнист’. Сродният тунгуско-манжурски корен *bugdi се използва за обозначаване на ‘сипаница, изприщване’. Най-старата тюркска форма *boduŋ* означава вече ‘боядисвам, боя’, откъдето е и турската дума *boya*.

По контраст с пъстротата, понятието ‘бял’ може да развие значение ‘безцветен, лишен от цвят’. Връзката между белотата и празнота се възпроизвежда многократно в езика. В английски думата *blank* е заета от старофренската форма *blanc* ‘бял’, но развива значение ‘празен, незапълнен’ и по-нататък лишен от изразителност, както в изразите *blank look* ‘празен поглед’ или *blank expression* ‘безизразно, каменно лице’. Обратно, насищането с цвят се определя като потъмняване в английската дума *dye* ‘боядисвам’, от *daugo- ‘тъмен’.

Староанглийската дума *blaec* в новия език получава такива рефлексии, като *black* ‘черен’ и *bleach* ‘белило, белина’. Общото значение, което може да се изведе, е безцветност, липса на цвят. Индоевропейският корен *bhā, свързан със светлината, получава разширение във формата *bhala-, която в славянските езици започва да означава ‘празно място’ и дава такива значения, като *блато* и бълг. диал. *бланá* ‘равнище, поляна, ливада’, пол. *błóń* ж. р. и *błonia* ‘пасище’.

Идеята за цвят е плод на конкретния културен и социален опит на народите. В монотонния пейзаж на Австралия, където живеят расово еднородни народи, визуалните възприятия могат да се описват със словесни форми, твърде различни от европейските понятия. Например в австралийския език уолпири няма съответствие на понятието „цвят“ и самият въпрос „какъв цвят е?“ не съществува (Wierzbicka, 2005). Но в Стария свят, където съжителстват различни по облик племена и народи, цветът на кожата става един от основните белези, по които се различават „чужди“ и „свои“. Макар такива думи, като *бледолик* и *тъмнокож* да са възникнали късно, разликите във външността на хората отрано се свързват с идеята за цвят.

Многозначната санскритска дума *varṇa* е производна от корена *vrñóti* със значение ‘покривам’. Думата *varṇa* се появява в най-ранните текстове, в Ригведа, със значение ‘облик, външен вид, форма, цвят’. В Махабхарата думата вече се употребява в значение ‘цвят, боя’. В по-късни текстове се актуализират различни значения, според контекста ‘цвят, раса, племе, вид, каста’ (Monier-Williams, 1899).

Сходен път извървяват думите за ‘цвят’ и в други езици. Латинската дума *color* ‘цвят на кожата; цвят въобще’ произлиза от *colos* ‘покрытие’, сродна на *celare* ‘покривам, скривам’. В гръцки *chrōma* ‘цвят’ е свързано с *chros*, *chroia* ‘телесна повърхност, кожа’. Съвременният английски термин *hue* (тон) е произведен на **xīwja-n* ‘форма, облик, обвивка’.

Расовите различия първоначално се определят в термините „тъмен – светъл“. Употребата на понятията *жълт* за монголоид или *червенокож* за коренните жители на Америка ще се появят много по-късно. В средновековния разказ за Сим, Хам и Яфет – синовете на библейския Ной, се казва следното: „Ной благослови Сим и неговите синове, тъмни, но приятни на вид, и им даде обетованата земя. Благослови Хам и синовете му, черни като гарван, и им даде в наследство морския бряг. Благослови Яфет и синовете му, целите бели, и им остави в наследство пустинята и нейните поля“ (Eliezer, 1916: 172). При все това в езика на Библията няма дума, която да съответства на съвременното понятие за цвят. В различните контексти се използват *ʿayn* ‘око’, *mar’e* ‘облик’, *guf* ‘тяло’, *or* ‘кожа’, *zeba* ‘боя’ (Hirsch & Levias, 1906).

Вероятно една от най-старите форми на боядисване е щавенето на кожи. То е било известно на жителите на Мехргарх в Пакистан между 7000 и 3300 г. пр.н.е. (Possehl, 1996). Щавенето се извършва с помощта на дървесна кора, съдържаща танин – дъб, кестен, акация, при което кожата са получавали естествено оцветяване. Латинският термин *tannum* ‘натрошена дъбова кора’ по-късно ляга в основата на английския цвят *tawny*, който се получава при дъбенето: *тъмно жълт*, *ръждиво кафяв*, *пясъчен*, *златист* или *тъмно бежов*, в зависимост от материала.

С разпространението на преденето и тъкането започват да се оцветяват и тъканите. Това е ставало, като преждата или готовият плат се потопи в разтвор, съдържащ оцветител. Така гръцкият глагол *báptō* ‘потопям’, по-късно в християнството ‘кръствам’, придобива значение ‘боядисвам’. Новогръцката форма *vaphō*, св. вид *na vapsō* е заета в български като *вансам*. От същия индоевропейски корен, реконструиран като **gwabh-*, е и думата *багра*, засвидетелствана в старобългарски паметници като *багъръ* ‘червена боя’. Друг корен, **teng-* със значение ‘мокря, наkisвам’, е в основата на латинската дума *tinctura* ‘боядисване, боя’. Така багрилата, оцветителите, пигментите получават име, преди да се развие самостоятелно концептът за цвят.

Багрилата внасят промени и в палитрата от цветови названия. В района на Средиземноморието вирее вечнозеленият дъб пърнар, в който се размножава насекомото или червейчето кошинила. От него се получава пигмент с наситен

червен цвят. Името на това насекомо става мотиватор за образуване на названия за червен цвят в славянските езици. От думата *чръвъ* ‘червей’ на старобългарски е образувано прилагателното *чръвлѣнь*, а също и името на месеца, когато се събират насекомите – *чръвень* (юни-юли).

В Китай названието на основния растителен пигмент, индигото *lán*, става основен термин за обозначаване на синия цвят. Макар стария термин *qīng* за синьо-зеления цвят да остава в езика, собствено име получава и зеленото: *lǜ* ‘зелено, зеленина’, *lǜsè* ‘зелен цвят’. Цветовете започват да се разглеждат като „чисти, основни“ (*zhèngsè*) и „преходни, междинни“ (*jiānsè*). Това разделение придобива и социален смисъл. „Чистите“ цветове в облеклото стават привилегия на висшите класи, докато за нисшите съсловия са отредени „преходните“ цветове. Зеленото, като „не-чист“ цвят, развива такива метафорични значения, като „по-долен, долнокачествен“ и по натам „похотлив, развратен“ (Zhiqun Xing, 2009: 95).

Социалното значение на цветовете се оформя законово в Япония. През VIII век там се въвежда юридическата система *рицурьо*, която регламентира носенето на дрехи с определени цветове. Редица цветове се определят като монополни за дадени социални прослойки и за употребата им се изисква специално разрешение от императора. Забраната върху тези цветове се сменя чак през XIX век, с изключение на цветовете, които носят императорът и престолонаследникът (Shaver, 2013:78).

След индустриалната революция възникването на „цветни“ названия по света значително се ускорява. Текстилната манифактура, наред с парната машина и стоманолейството, е един от основните стълбове на индустриалната революция. От текстилната индустрия идва френският глагол *nuer* (производно от *nie* ‘облак’) и означава да подредиш цветовете на платовете по такъв начин, че да става постепенно преливане от един цвят към друг или от светъл към тъмен. Производна на глагола е думата *nuance*. Играта на светлината, яркостта, се използва за обозначаване на различните степени, през които преминава един цвят, запазвайки основното си име. Сходна е мотивацията на руската дума *оттенок* от *тень* ‘сянка’. На английски *shade* ‘нюанс’ и *shadow* ‘сянка’ произлизат от различни падежни форми на староанглийската дума *scead* ‘място без светлина, частична тъмнина’.

Наред със самото понятие оттенък, собствени имена получават и различните нюанси на цветовете: *бежово*, *кремаво* и т.н. Френското название на неизбеленото платно се превръща в цвят *екрю* (*écru* – суров, необработен). Паралелно с това редица багри, които по-рано са били считани за нюанси, започват да се възприемат като самостоятелни цветове – *розово*, *оранжево*, *лилаво* и др.

До края на XVII век в турския език думата *rembe* означава памук. От XVIII век нататък с нея започва да се описва цветът на захарния памук и тя променя значението си на „розово“. С това си значение навлиза в български – *пембено*. През XIX век българското гюлово масло стига до Виена, Париж и Манчестър.

„Европейската“ дума *роза* измества по-старите *гюл* и *трендафил*, а *гюлапани*-те стават *розоварни*. Паралелно с това навлиза и думата *розов*, а старата дума *пембен* остава като стилистичен вариант.

Розата става мотиватор за цветното название в много езици по света. В редица случаи названието е адаптирано директно от френски – *rose*, *rosa*, *roosa* и подобни. В други се използва местното название на розата (чеш. *ružová*, пол. *różowy*, срх. *ružičasta*, литов. *rožinė*, ар. *wardiy*, иврит *varod*) или розовата вода (хинди и пенджабски *gulābī*). В английски като прототип за цвета е избран карамфилът – *pink*.

В много езици оранжевият цвят получава името си от френското и английското название на портокала – *orange*. В други като мотиватор за името на цвета се използва домашното название на портокала – гр. *portokali*, алб. *portokalli*, рум. *portocaliu*, араб. *burtuqaaliy*, пол. *pomarańczowy*, хинди *naarangi*, унг. *narancs*, исп. *naranja*, порт. *laranja*, ит. *arancione*, срх. *naranchasta*, каталонски *taronja*, тур. *Turuncu* ‘с цвят на горчив портокал’.

„Новите“ цветове, за разлика от традиционните, имат прозрачна мотивация. Тези паралелни иновации в най-различни езици свидетелстват за засилените икономически и културни контакти между страните. Но възникването на нови цветни названия може да се осъществява не само чрез заимстване или калкиране. Контактите с други народи могат да доведат до това, че цветни названия, съществуващи в езика като оттенъци, могат да започнат да се разглеждат като самостоятелни цветове.

В японски синьо-зеленият цвят *ao* се изписва със същия йероглиф като китайския *qīng* (青). Още през епохата Хейан преди хиляда години за „зелено“ възниква още една дума, *midori*, но тя се възприема като нюанс на *ao*. Обаче в началото на XX век в Япония започват да се внасят цветни боички и моливи, в които сините моливи (*ao*) са ясно разграничени от зелените (*midori*). След Втората световна война в учебните помагала тези два цвята започват отчетливо да се различават и децата ги усвояват като различни (Aatish Bhatia, 2012)

Същевременно с традиционния термин *ao* с основно значение ‘синьо’ в японски и досега се описва зеленият светофар или зелената ябълка. Метафоричните значения на *ao* кореспондират с европейските метафори на зеления цвят – „незрял, неопитен“. Но японският език се говори в модерно, високо индустриализирано общество. Влиянието на английския език в японското общество се чувства много силно, затова не е неочаквано, че цветният инвентар на японския се стреми да се сближи с английския. Така думата *mizu*, буквално ‘вода’, през последните 30 години постепенно започва да се налага като отделен цвят със значение ‘синьо’ в такива контексти, където по-рано е използвано *ao* (Ichiro Kuriki et al., 2017)

Глобализацията на света, осъществявана най-вече посредством английския език, оказва влияние и върху други езици. През XX век във финландски розовият цвят все още се разглежда като нюанс на червения и се описва с дум-

мата *vaaleanpunainen* ‘светлочервен’. През ХХІ век това вече е отделен цвят, описван с английската заемка *pinkki*.

Историческият преглед на цветните названия илюстрира как идеята за цвят се развива паралелно с развитието на цивилизацията. В най-архаичните общества словесно оформление получават светлината и мракът. Следващият етап е противопоставянето „цветен – безцветен“, отразено в многобройни термини, свързани най-често с цвета на различни природни обекти. Макар в езика на Библията да няма специален термин за понятието „цвят“, в нея фигурират конкретни описания за окраската на домашните животни:

И тъй в същия ден Лаван отлъчи шарените и пъстрите козли, всичките капчести и пъстри кози, всичките, на които имаше бяло и всичките черни между овците, та ги предаде в ръцете на Якововите синове. (Битие, 30:35).

За разлика от съвременните имена на цветовете, ранните цветови названия покриват широк спектър от оттенъци, чието значение се конкретизира от контекста. Следи от този етап се откриват и в съвременните езици, където са запазени такива старинни понятия. Така например в българските диалекти думата *сур* може да значи ‘сив (обикновено за животно)’; ‘светлосив’; ‘ръждивокафяв’; ‘светлокафяв, бежов’; ‘сиво-зелен (като неузрелите житни класове)’; ‘рус (за човек)’ – Барболова (2012). В английски подобни широки значения имат *dun* ‘сиво-кафяв, бозав, пепеляв’, *wan* ‘блед, мътен, неярък’, *sallow* ‘жълтеникав, землист’, *bleak* ‘мрачен, безцветен, блед’, *dusky*, ‘мургав, тъмен, неясен’, *swarthy*, ‘загорял, матов’, *murky* ‘мътен, опущен’. Много от древните цветни термини функционират като специфични епитети, тясно свързани с описвания обект: *вакло* агне, *брез* бивол, *еребата* кокошка, *герест* петел, англ. *brindled* ‘ивичест, на тъмни или кафяви ивици (само за животни)’.

Идеята за „цвят изобщо“ често се развива във връзка с идеята за „цвят на кожата“. В Библията едно от понятията, описващи цвят, е от ‘кожа’. Индийският термин за цвят *vaṇa*, гръцкият *chroma*, латинският *color* и германският **hiwam* (англ. *hue*) имат в основата си думи със значение ‘кожа, облик, цвят на кожата’.

Цветът на кожата може да бъде индикатор и за емоционално състояние. В съвременните езици промяната на емоционалното състояние често се описва с цветни термини, ср. *позеленя от яд*, *посиня (от гняв, страх, ярост)*, *пребледня (от ужас, възмущение, потрес, изненада)*, *прежълтя (от завист, тревога, злоба)*. „Изчервявам се от срам“ е универсален израз в повечето европейски езици – англ. *redde*, нем. *sich röten*, фр. *rougir*, ит. *arrossire*, исп. *ruborizarse* (rubor – червен цвят, червенина). Китайският йероглиф *sè* ‘цвят на лицето, емоция’ става част от понятието ‘цвят изобщо’ – *yánsè*.

Боя и цвят са различни понятия. Не говорим за „боя“ на небето или на морето. Но в историческото развитие на езиците именно багрилата дават тласък на цветната терминология. При това ключова роля има боядисването на преди и плато-

ве, чието оцветяване става чрез потапяне във воден разтвор. Такива думи, като гр. *báptō*, стб. *бѣгъръ* и лат. *tingere, tinctura* етимологически са свързани със значенията 'мокрят, потапям, наисвам'.

По-нататм понятието 'боя' може да разшири значението си до цвят изобщо. Сръбският еквивалент на цвят е *боја*. Персийската дума *rang* 'цвят' е свързана с индийския корен *raṅga* 'боя, особено червена'. В новобългарски *багра* е синоним на цвят, макар исторически с нея да се е наричал пигментът. Латинската дума *tinctura* 'боядисване' лежи в основата на такива думи за цвят, като ит. *tinta*, англ. *tint*, фр. *teinte* и *teint* 'цвят лицето, тен'.

Имената на най-ценните багрила започват да се използват за обозначаване на съответния цвят. По името на раковините *porphyra*, използвани за боя, получава името си пурпурният цвят. Името на насекомото кошинила, наричано на латински *vermiculus* (червейче), дава името на светлочервения цвят в стария френски (*vermail, vermeil*), английски (*vermeil, vermilion*) и става основна дума за червено в португалски (*vermelho*). В Китай индигото *lán* става основен термин за обозначаване на синия цвят.

Ярките, наситени багри са високо ценени и цветното се възприема като красиво. Старобългарската дума *пѣсѣтъ*, сродна на *пѣстъръ*, означава и 'украсявам'. Латинската *pulcher* 'красив' произлиза от корен със значение 'пѣстър, на капки'. Етимологията на руските *красный* 'червен' и *красить* 'боядисвам' е прозрачна.

Багрилните технологии, разцветките принадлежат към сферата на културата. Както и други културни явления, цветната терминология често се заема от чужди езици. От латински са нем. *bunt* 'цветен' (*punctus* 'на точки') или англ. *variegated* 'пѣстър, шарен' от *variegatus* 'многоцветен'. Полската *barwa* и чешката *barva* 'цвят' са заети от средновисоконемската *varwe*, а хърватска *farba* 'боя' е от съвременния немски. Един от синонимите, с които Найдено Геров пояснява думата цвят, е турцизмът *ренк*. На свой ред, в турски *renk* 'цвят' е заемка от персийската дума *rang*, която пък е от индийската *raṅga*.

Арабско-персийското име на насекомото кошинила, *qirmiz*, е заето в италиански най-напред като *carmesi*, за да стане после *carmisino*, заето в английски като *crimson*. Директно от арабски е и турският термин *kırmızı*. От арабски е и испанският термин за жълто – *amarillo*, мотивиран от цвета на кехлибара, ар. *anbari*.

Доколкото цветовете са свързани с културата, около цветните названия могат да се опишат културни кръгове, съдържащи общи елементи. Така около Средиземноморието се очертава една широка зона, в която като мотиватор за названието „червено“ се използва кошинилата. В езиците на народите, живели под османска власт, мотиватор за названието на кафявия цвят става кафето (турски, гръцки, албански, български). В езиците от Далечния изток се пазят термини, обединяващи в едно название синия и зеления цвят. Същевременно процесите на глобализация усилено влияят върху цветната терминология и в различните езици се появяват все повече общи елементи.

ЛИТЕРАТУРА

- Барболова, З. (2012). *Митологично-семантичната структура и произходът на прилагателните сур и сурва в българския език*. Варна: LiterNet
- Виноградов, В. В. (1999). *История слов*. Москва: Институт русского языка РАН.
- Колесов, В. В. (1979). Устно съобщение на семинара „Мир древнего русича“, Санкт-Петербургский государственный университет.
- Петрова, А. & Ганева, Б. (2004). Семантичният преход ‘пъстър’ – ‘лукав’ в балканските езици. *Сборник в чест на проф. д-р А. Давидов. Материали от Международна научна конференция*. Велико Търново, 427 – 441.
- Шнирелман, В. А. (2016). Междисциплинарный подход и этногенез. *Сборник „Феномен междисциплинарности в отечественной этнологии“ под ред Г. А. Комаровой*. Москва: ИЭА РАН.

REFERENCES

- Aatish Bhatia (2012). The crayola-fication of the world. <https://www.wired.com/2012/06/the-crayola-fication-of-the-world-how-we-gave-colors-names-and-it-messed-with-our-brains>
- Aubert et al. (2018). M. Aubert, P. Setiawan, A. A. Oktaviana, A. Brumm, P. H. Sulistyarto, E. W. Saptomo, B. Istiawan, T. A. Ma'rifat, V. N. Wahyuono, F. T. Atmoko, J.-X. Zhao, J. Huntley, P. S. C. Taçon, D. L. Howard & H. E. A. Brand. *Palaeolithic cave art in Borneo Nature*. DOI: 10.1038/s41586-018-0679-9
- Eliezer (1916). *Pirkê de Rabbi Eliezer: (the chapters of Rabbi Eliezer the Great) according to the text of the manuscript belonging to Abraham Epstein of Vienna*. Trans. Gerald Friedlander. London: Paul.
- Henshilwood et al. (2011). Christopher S. Henshilwood, Francesco d'Errico, Karen L. van Niekerk, Yvan Coquinot, Zenobia Jacobs, Stein-Erik Lauritzen, Michel Menu, Renata García-Moreno. A 100,000-Year-Old Ochre-Processing Workshop at Blombos Cave, South Africa. *Science*. V. 334. P. 219 – 222.
- Hirsch, L. (1906). Emil G. Hirsch, Caspar Levias. Color. *Jewish Encyclopedia*. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/4557-color>
- Ichiro Kuriki et al. (2017). The modern Japanese color lexicon. *Journal of Vision*, March 2017, vol.17, issue 3.
- Monier-Williams, M. (1899). *A Sanskrit-English dictionary: Etymologically and philologically arranged with special reference to Cognate Indo-European languages*. Oxford: The Clarendon Press.
- Possehl, G. L. (1996). *Mehrgarh in Oxford Companion to Archaeology, edited by Brian Fagan*. Oxford: Oxford University Press.

- Shaver, R.M. (2013). *Kabuki Costume*. Tuttle Publishing
- Weijing Zhu (2013). *What Color is 'Qing'?* <https://www.theworldofchinese.com/2013/06/what-color-is-qing>
- Wierzbicka, A. (2005). There Are No „Color Universals“ but There Are Universals of Visual Semantics. *Anthropological Linguistics*, Vol. 47, No. 2 (Summer, 2005), pp. 217 – 244.
- Zhiqun Xing (2009). *Studies of Chinese Linguistics*. Edited by Janet Zhiqun Xing. Hong Kong: Hong Kong University Press.
- Barbolova, Z. (2012). *Mitologichno-semantichnata struktura i proizhodat na prilagatelnite sur i surva v balgarskia ezik*. Varna: LiterNet.
- Vinogradov, V. (1999). *Istoria slov*. Moscow: Institut russkogo yazyka RAN.
- Kolesov, V. (1979). Message on the colloquium „Mir drevnego rusicha“, Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyj universitet]
- Petrova, A. & Ganeva, B. (2004). Semantichniyat prehod 'pastar – lukav' v balkanskite ezici. *Sbornik v chest na prof. A.Davidov. Materiali ot Mezhdunarodna nauchna konferencia*, Veliko Turnovo, 427 – 441.
- Shirelman, V. (2016). *Mezhdisciplinarnyj podhod i etnogenez. Fenomen mezhdisciplinarnosti v otechestvenoy etnologii pod red. G. Komarovoy*. Moscow: IEA RAN.

DYE, COLOR, HUE. HOW THE IDEA OF COLOR EVOLVED IN THE COURSE OF HISTORY

Abstract. The idea of color evolved step by step with the development of civilization. In the most archaic societies, it was light and darkness that received a verbal layout. The next stage is the "variegated -colorless" opposition. The idea of "color in general" often develops in connection with the idea of "skin color". In the historical development of languages, particularly dye ware gives impetus to the development of color terminology. Bright, saturated colors are highly valued and colorful is perceived as beautiful. Pigments and colors are related to the culture and around the color names cultural circles could be circumscribed that contain common elements.

Keywords: light-and-shade; colorfulness; skin color; wordbuilding; dye-stuff; culture circles

✉ **Mr. Ilya Zlatanov**

E-mail: ilya.zlatanov@gmail.com